

O‘ZBEK AMALIY BEZAK SAN’ATIDA SHAKL VA NAQSHLARNING SEMANTIK TAHLILI: TARIXIY ILDIZLARDAN ZAMONAVIY TALQINGA

Saidov Nurmuxammad Djumayevich

Buxoro ixtisoslashtirilgan san’at maktabi internati

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o‘zbek amaliy bezak san’atidagi naqshlar va ularning shakllari semantik jihatdan tahlil qilinadi. Naqshlarning kelib chiqish manbalari, tarixiy kontekstdagi ramziy ma’nolari, ularning madaniy-milliy xotirada tutgan o‘rni va zamonaviy dizayn hamda tasviriy san’atda yangi talqinda ifodalanishi masalalari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, bezak san’atidagi vizual belgilar orqali xalq dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi va estetik mezonlari namoyon bo‘lishi yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *amaliy bezak san’ati, o‘zbek naqshlari, semantika, milliy ramzlar, vizual madaniyat, tarixiy ildizlar, zamonaviy talqin, dekorativ kompozitsiya.*

O‘zbek amaliy bezak san’ati asrlar davomida xalq estetik didi, dunyoqarashi, madaniy qadriyatlarini o‘zida mujassam etib kelgan. Undagi naqsh va shakllar shunchaki bezak emas, balki muayyan ramziy ma’no, falsafiy mazmun va milliy ruhiyatni ifodalovchi belgilar tizimidir. Naqshlar orqali avloddan avlodga ma’naviy xotira, turmush tarzining timsollari, dunyoga munosabat estetik mezonlar bilan birga yetkazilgan.

1. O‘zbek bezak san’atining tarixiy asoslari.

O‘zbek amaliy san’ati ildizlari qadimgi sug‘diy, baqtriy, so‘g‘diy va xorazmiy madaniyatlariga borib taqaladi. Eramizdan avvalgi yillardan boshlab to hozirgi kungacha bo‘lgan davr mobaynida bu san’at shaklan, usluban va mazmunan boyib bordi. Naqshlarning o‘ziga xos shakli, ularning takroriyliigi va kompozitsiyaviy tartibi har bir davrda ma’naviy va falsafiy tushunchalar bilan bog‘langan.

Masalan, Mir Arab madrasasi, Shohi Zinda majmuasi, Sherdor madrasasi bezaklarida ishlatilgan girih naqshlar va islamiy uslublar nafaqat estetik ko‘rinishga ega, balki uyg‘unlik, abadiylik va ilohiy tartib ramzlari sifatida talqin qilingan.

2. Naqsh va shakllarning semantik tahlili.

O‘zbek bezaklarida ishlatiladigan asosiy shakl va naqshlar o‘ziga xos ramziy mazmunga ega bo‘lib, ular orasida quyidagilarni ajratib ko‘rsatish mumkin:

- Girih naqshlari – geometrik shakllarga asoslangan bu naqshlar ko‘pincha birlik, abadiylik, cheksizlik timsoli sifatida talqin qilinadi. Ular islamiy estetika bilan uyg‘un bo‘lgan holda, inson va koinot orasidagi uyg‘unlikni aks ettiradi.

- Islamiy naqshlar – o‘simliksimon, aylanma va harakatdagi shakllar bilan ifodalanib, hayotiy kuch, o‘rish, yangilanish ramzi sifatida qabul qilinadi. Ayniqsa, barg, guldasta, novda shakllari inson va tabiat birligi g‘oyasini mujassamlashtiradi.

- Hayvonot naqshlari – qadimiy davrlarda qush, baliq, arslon yoki ilon obrazlari timsoliy ma’noga ega bo‘lgan. Bu naqshlar ko‘pincha kuch-qudrat, himoya yoki farovonlik ramzi sifatida ishlatilgan.

- Ko‘zgu naqshlar – markaziy simmetrik kompozitsiyalar orqali ma’naviy o‘zlik, ichki dunyo, tafakkur markazi ifodalangan. Ko‘zga o‘xshash shakllar yovuzlikdan himoya maqsadida ham qo‘llanilgan.

3. Naqshlarning xalqona timsoli va muloqot vositasi sifatidagi o‘rni.

Naqshlar o‘zbek xalqining og‘zaki ijodi, udumlari, urf-odatlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularning har biri ma’lum bir hodisaga nisbatan ijtimoiy-madaniy munosabatning belgisi sifatida xizmat qilgan. Masalan, “tumorcha” naqshi yovuz kuchlardan asrash niyatida ishlatilgan, “bodom” yoki “qalampir” naqshlari esa baraka va ko‘payish ramzi bo‘lgan.

Naqshlar xalq tilida muloqot vositasi vazifasini bajargan, ya’ni ular orqali inson o‘z ruhiy holatini, jamiyatdagi mavqeini, e’tiqodini va orzu-umidlarini ifoda etgan.

4. Zamonaviy talqinda o‘zgarishlar.

Bugungi kunda naqshlar o‘zining an’anaviy shaklidan chekinmagan holda, zamonaviy dizayn, raqamli san’at, matbaa, moda va interyer dizaynida yangi ko‘rinishda qo‘llanilmoqda. Ularning semantik yuki yo‘qolmayapti, aksincha, zamonaviy texnologiyalar yordamida kengroq auditoriyaga yetib bormoqda.

Misol uchun, milliy naqshlar bugun kiyim-kechak dizaynida, grafik dizayn va vizual identitetda, hatto mobil ilovalar interfeyslarida ham stilizatsiya qilinib qo‘llanmoqda. Bu esa naqshlarning nafaqat estetik, balki kommunikativ vosita sifatida o‘z ahamiyatini yo‘qotmaganini ko‘rsatadi.

XULOSA

O‘zbek amaliy bezak san’atidagi naqsh va shakllar inson tafakkuri, dunyoqarashi, madaniy va diniy qadriyatlarining ramziy ifodasidir. Ular orqali xalq o‘zining tarixiy, estetik, falsafiy xotirasini avlodlarga yetkazadi. Bugungi kunda bu naqshlar yangi san’at shakllarida, zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashgan holda yashamoqda. Naqshlarning semantik tahlili faqat san’atshunoslik emas, balki madaniyatshunoslik, tarix, falsafa kabi fanlar uchun ham muhim ilmiy yo‘nalish hisoblanadi. Ularning zamonaviy talqini esa xalqning madaniy o‘zligiga hurmat va estetik tafakkur asosida qurilgan ijtimoiy ongning ifodasidir.